

le ona nisbet edilerek nüshaları zikredilmektedir (meselâ bk. Sezgin, I, 618; risâlenin bir nüshası için bk. İSAM Ktp., nr. 24374). Ancak bu risâlede, cedel ilminin kurucuları arasında yer alan ve kelâm tarihinde başarılı bir münazaracı olarak bilinen Ebü'l-Hüzeyl'in, mevhum bir Şîî âlimle Hz. Ali'nin imâmetini tartışırken yenilgiye uğramış olarak gösterilmesi onun apokrif bir eser olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Ebü'l-Hüzeyl'e nisbet edilen eserleri üç gruba ayırmak mümkündür. A) Kelâm problemleriyle ilgili olanlar: *el-Uşûlül-ḥamse, Şıfatul-lâh bi'l-'adl ve nefyül-ḳabîḥ, Kitâb fi şıfatil-'ğadab ve'r-rızâ mine'llâh celle şenâ'üh, Kitâbü's-Saḥat ve'r-rızâ, Kitâbü'l-İnsân mâ-hüve, Kitâbü Teşbîti'l-a'râz, Kitâbü'l-Cevâhir ve'l-a'râz, Kitâbü's-Sem' ve'l-başar, Kitâbü'l-Va'd ve'l-va'id, Mesâ'il fi'l-ḥarekât ve ḡayrihâ, Kitâbü'l-Hücce, Kitâbü'l-İstithâ'a, Kitâbü'l-Ḥarekât, Kitâb fi ḥalkı's-şey' 'ani's-şey', Kitâbü't-Tefehhüm ve ḥarekâtı ehli'l-cenne, Kitâbü'l-Havz ve's-şefâ'a ve 'azâbi'l-ḳabr, Kitâbü 'Alâmâtı şıdkır-Re-sûl. B) Kelâmcılara karşı yazdığı reddiyeler: *Kitâb 'alâ men ḳâle bi-ta'zîbi'l-eftâl, Kitâb 'alâ Ebî Şemr fi'l-ircâ', Kitâbü'l-Maḥlûḳ 'alâ Ḥafıṣ el-Ferd, Kitâbü'r-Red 'ale'l-Ḡaylâniyye fi'l-ircâ', Kitâb 'alâ Dırâr ve Cehm ve Ebî Ḥanîfe ve Ḥafıṣ fi'l-maḥlûḳ, Kitâb 'alâ Ḥafıṣ el-Ferd fi fe'ale ve yef'alü, Kitâb 'ale'n-Nazzâm fi tecvîzi'l-ḳudreti 'ale'z-zulm, Kitâb 'ale'n-Nazzâm fi ḥalkı's-şey', Kitâb 'ale'n-Nazzâm fi'l-insân, Kitâbü'z-Zafer 'alâ İbrâhîm, Kitâbü'r-Red 'ale'l-Ḳaderiyye ve'l-Mücbire, Kitâb 'alâ aşḫâbi'l-ḥadîṣ fi't-teşbih, Kitâbü't-Tevlîd 'ale'n-Nazzâm, Kitâb 'alâ Dırâr, Kitâbü'l-İmâme 'ale'l-Hişâm, Kitâbü'l-Ḥad 'alâ İbrâhîm. C) Gayri müslimlere karşı yazdığı reddiyeler: *Kitâbü Milâs, Kitâb 'ale'l-Mecûs, Kitâb 'ale'l-yehûd, Kitâb 'ale's-Süfesta'iyye, Kitâbü'l-Hücce 'ale'l-mülhidîn, Kitâb 'ale'n-naşârâ, Kitâb 'alâ 'Ammâr en-Naşrânî fi'r-red 'ale'n-naşârâ, Kitâbü'r-Red 'alâ ehli'l-ed-yân, Kitâb 'ale's-Şeneviyye.***

Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf'ın hayatı ve görüşlerine dair müstakil çalışmalar yapılmıştır. Ali Mustafa el-Gurâbî'nin *Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf* (Kahire 1949) ve müsteşrik Richard M. Frank'ın *The Metaphysics of Created Being According to Abu'l-*

Hudayl al-Allaf (Leiden-İstanbul 1966) adlı eserleri bunlar arasında zikredilebilir.

BİBLİYOGRAFYA:

Münâzaratü Ebî'l-Hüzeyl ve mecnûni'd-deyr, İSAM Ktp., nr. 24374; Cāhiz, el-Beyân ve't-tebyîn, I, 78, 104, 150; a.mlf., el-Buḥalâ' (nşr. Tâhâ el-Hâcîrî), Kahire 1981, s. 64, 135, 285, 287, 330, 331-332; İbn Kuteybe, 'Uyûnül-aḥbâr, II, 204; III, 138; a.mlf., Te'vîlü muḥtelifi'l-ḥadîṣ (nşr. M. Zührî en-Neccâr), Beyrut 1393/1973, s. 43-44; Hayyât, el-İntisâr, s. 15-21, 56, 59, 90, 109; Kâ'bî, Bâbü zikri'l-Mu'tezile min 'Maḳâlâti'l-İslâmiyyîn' (Faḫrül-l-'izâl ve ṭabaḳâtü'l-Mu'tezile içinde, nşr. Fuâd Seyyid), Tunus 1393/1974, s. 69-70; Eş'arî, Maḳâlât (Ritter), s. 257, 267, 272, 455-457, 475, 662-663; Malatî, et-Tenbîḥ ve'r-red, s. 38-41; Makdisî, el-Bed' ve't-târîḥ, I, 42; II, 121; V, 143; İbnü'n-Nedîm, el-Fihrist, s. 185, 203-204, 214; Kâdî Abdülcebbar, Şerḥü'l-Uşûlül-ḥamse, s. 183, 544; a.mlf., Faḫrül-l-'izâl ve ṭabaḳâtü'l-Mu'tezile (nşr. Fuâd Seyyid), Tunus 1393/1974, s. 164-165, 251, 254-263; a.mlf., Mütешâbihü'l-Ḳur'ân (nşr. Adnan M. Zerzûr), Kahire 1969, s. 131-132, 165, 321, 379; Bağdâdî, el-Farḳ (Abdülhamîd), s. 121-130; Şerîf el-Murtazâ, Ema'li'l-Murtazâ, Kum 1403 hş., I, 124-126; İbn Hazm, el-Faṣl, I, 12; II, 266, 294, 306, 347, 384-385; Hatîb, Târîḥu Bağdâd, III, 367-370; Şehristânî, el-Milel (Vekîl), I, 49-53; Safedî, Nektû'l-himyan (nşr. Ahmed Zeki Bek), Kahire 1329/1911, s. 278; İbnü'l-Murtazâ, Ṭabaḳâtü'l-Mu'tezile, s. 44-49; Brockelmann, GAL Suppl., I, 338; Sezgin, GAS, I, 618; Ali Sâmi en-Nessâr, Neş'e'tü'l-fikri'l-felsefi fi'l-İslâm, Kahire 1977, I, 443-483; R. M. Frank, The Metaphysics of Created Being According to Abū'l-Hudhayl al-'Allāf. A Philosophical Study of the Earliest Kalām, Nederland 1966; a.mlf., "The Divine Attributes according to the Teaching of Abū'l-Hudhayl al-'Allāf", Le Muséon, LXXXII/3-4 (1969), s. 451-506; J. R. T. M. Peters, God's Created Speech, Leiden 1976, s. 113, 128-130, 226, 251-252; Abdurrahman Bedevî, Meḫāhibü'l-İslâmiyyîn, Beyrut 1979, I, 121-127; Cemil Salîbâ, "Ebū'l-Hüzeyl el-'Allāf", MMİAdm., XXI/3-4 (1946), s. 107-117; XXI/5-6 (1946), s. 205-217; J. Van Ess, "Abu'l-Hudhayl in Contact: The Genesis of an Anecdote", Islamic Theology and Philosophy: Studies in Honor of George F. Hourani (ed. Michael E. Marmura), Albany 1984, s. 13-30, 280-285; Carra de Vaux, "Ebūlhüzeyl", İA, IV, 85-86; H. S. Nyberg, "Abu'l-Hudhayl al-'Allāf", EI² (İng.), I, 127-129; J. van Ess, "Abu'l-Hudayl al-'Allāf", EIr., I, 318-322.

METİN YURDAGÜR

EBÜ'L-KÂSİM

(أبو القاسم)

Hız. Peygamber'in künyesi.

Araplar arasında, ilk doğan çocuğa nisbetle künye alma ve bu künye ile anılma âdeti eskiden beri mevcuttur (bk. KÜNYE). Resûl-i Ekrem de Hz. Hatice'den olan ilk

oğlu Kâsım'a nisbetle Ebü'l-Kâsım künyesini almıştır. Ayrıca Hz. Peygamber, "Ben yalnız taksim ediciyim, veren ise Allah'tır" (Buhârî, "İlim", 13; Müslim, "Zekât", 100); "Ben Ebü'l-Kâsım'ım, aranızda paylaşıyorum" (Müslim, "Âdâb", 5) meâlindeki hadislerinde, kasm kökünden gelen kâsım (taksim eden, bölüştüren kimse) kelimesinin sözlük anlamına da telmihte bulunmuştur.

Hız. Peygamber'in künyesinin başkaları tarafından kullanılması hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Çocuğuna Muhammed adını koymak isteyen bir kişiye Resûl-i Ekrem adının alınabileceğini, ancak künyesinin kullanılamayacağını söylemiştir. Hız. Peygamber'in çarşıda veya Bakî Mezarlığı'nda bulunduğu bir sırada aşktan bir diğere, "Yâ Ebe'l-Kâsım!" diye seslenirse Resûlullah dönüp ona baktı. Sahâbî, "Yâ Resûlallah! Ben sana değil falana seslenmiştim" deyince Hız. Peygamber ona künyesinin değil adının kullanılmasını tavsiye etti (Buhârî, "Büyü", 49; Müslim, "Âdâb", 1). Bu hadisleri dikkate alan İmam Şâfî, Resûl-i Ekrem'in adıyla birlikte künyesinin (Ebü'l-Kâsım Muhammed) herhangi bir kişi tarafından kullanılmasının doğru olmadığını belirtmiştir. Zâhirîler de aynı görüşü benimsemişler, hatta bazıları çocuğa Kâsım adının verilmemesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu yasağın sonradan kaldırıldığını veya bunun sadece Hız. Peygamber'in hayatında geçerli olduğunu söyleyenler ise Hız. Ali'nin, "Yâ Resûlallah! Senden sonra doğacak çocuğuma senin adını ve künyeni vermemi uygun görür müsün?" sorusuna Resûl-i Ekrem'in, "Evet" diye cevap vermesini göz önüne almışlardır. Nitekim Hız. Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye ile Muhammed b. Ebû Bekir ve Muhammed b. Talha b. Ubeydullah'ın künyeleri Ebü'l-Kâsım'dır. İmam Mâlik başta olmak üzere birçok âlim de bu görüştedir. İbn Cerîr et-Taberî ise hadisin neshedilmediğini, söz konusu yasağın haram değil bir edep ve nezaket meselesi olduğunu söylemektedir.

Hız. Peygamber'e Ebü'l-Kâsım künyesi yanında, babasının da künyesi olduğu söylenen Ebü'l-Kusem, yoksullara yardım edip onlarla yakından ilgilendiği için Ebü'l-erâmil ve Ebü'l-mü'minîn künyelerinin de verildiği kaynaklarda zikredilmektedir. Diğer taraftan Hız. Peygamber'in Mâriye'den olan oğlu İbrâhîm do-

ğunca Cebrâil'in kendisine, "es-Selâmü aleyke yâ Ebâ İbrâhîm!" diye hitap ettiği rivayet edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "İlim", 13, "Büyü", 44, 49, "Menâkıb", 20; Müslim, "Zekât", 100, "Âdâb", 1, 5; Müsned, I, 95; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 190-191, 478; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 106-107, 133, 447; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâse), s. 141; Belâzürî, *Ensâb*, I, 91; İbn Düreyd, *el-İş-tikâk*, s. 39; İbnü'l-Cevzî, *el-Vefâ*, I, 105-106; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ* (nşr. Mahmûd Şâkir), Kahire 1941, I, 3; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* (Ha-tîb), VI, 647-648; X, 587-589; *Tecrid Terceme-si*, I, 104; İbnü'd-Deyba', *Hadâ'îku'l-envâr ve metâli'u'l-esrâr* (nşr. Abdullah İbrâhîm el-En-sârî), Katar, ts., II, 961-962; Diyarbekrî, *Târî-hu'l-hamîs*, I, 207; Köksal, *İslâm Tarihi* (Mek-ke), İstanbul 1981, s. 14-16; "Ebülkasım", *İA*, IV, 86.

MUSTAFA FAYDA

EBÜ'L-KÂSİM el-BELHÎ

(bk. KÂ'Bi).

EBÜ'L-KÂSİM el-İRÂKÎ

(أبو القاسم العراقي)

Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed
el-İrâkî es-Simâvî

İslâm dünyasının

Câbir b. Hayyân ve

Ebü Bekir er-Râzî'den sonra
yetiştirdiği en büyük kimyacılar.

Klasik kaynaklarda hayatı hakkında bilgi yoktur. Bazı eserlerinde adı Ahmed b. Muhammed şeklinde geçer; nisbesinden Iraklı olduğu anlaşılmaktadır. Yeni kaynaklarda XII. veya XIII. yüzyılda yaşadığı söylenmekte, ölüm tarihi Kehhâle tarafından 580 (1184-85) yılı civarı olarak gösterilmektedir. Ebü'l-Kâsım aynı zamanda Hüsrev Şah es-Simâvî ad ve nisbesiyle de tanınmakta, ancak bu adın "Uyûnü'l-ḥakā'ik" başlığını taşıyan eserinin çeşitli yazma nüshalarında Hüsrev Şah (Süleymaniye Ktp., Karaçe-bizâde, nr. 252, vr. 7^b), Harûr Şah (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 1549, vr. 3^a), Hazûr Şah (Süleymaniye Ktp., Hacı Mehmed Efendi, nr. 3082, vr. 3^a), Hazzûr Şah (Süleymaniye Ktp., Hafid Efendi, nr. 201, vr. 2^b) ve Hayrûz Şah (İÜ Ktp., AY, nr. 6271) gibi farklı şekillerde yazıldığı görülmektedir. Bunlardan Karaçelebi-zâde'deki 923 tarihli nüshanın, müellif hattının veya ondan aktarılan nüshanın özelliklerini taşıdığı kabul edilmektedir. Buna göre istinsah hatalarından kay-

naklandığı anlaşılan bu farklılıklar bir yana bırakılırsa söz konusu adın Hüsrev Şah olduğu söylenebilir. İkinci nisbesi ise yine eserlerinin yazma nüshalarında Simâvî, Simâvî ve Simânevî olmak üzere üç ayrı şekilde geçmektedir. Bu durum, söz konusu nisbenin onun doğum yerinden çok mesleğiyle ilgili olduğunu ve belki de aslında "Simyâî" iken istinsah hatası sonucu "Simâvî" veya diğer şekillere dönüştürüldüğünü düşündürmektedir. "Uyûnü'l-ḥakā'ik"ın British Museum'daki nüshasının (nr. 1337/2) baş tarafında Sultan I. Baybars'ın (1260-1277) oğlu Berke Han'ın ve veziri Bahâeddin'in adları geçmektedir. E. J. Holmyard buradan hareketle onun XIII. yüzyılda yaşadığını söylemektedir. Öyle anlaşıyor ki Ebü'l-Kâsım uzun seyahatlerden sonra ömrünün önemli bir kısmını Mısır'da geçirmiş ve eserlerinin çoğunu orada kaleme almıştır.

Hayatının on yedi yılını kimya öğrenimine veren Ebü'l-Kâsım, bu alandaki çalışmalarında yeni bir yöntem geliştirmiş değildir. Aslında eskiden beri anlaşılagelen simyaya ilişkin hurafeleri reddetmekle birlikte değersiz madenleri ateşte eriterek altın ve gümüşe dönüştürmenin mümkün olacağına inanıyordu. Yaptığı bir deneyde kurşun eriyiğinden bir miktar gümüş elde edince bu kanaate sahip olmuş, fakat bir filizin içinde başka madenlerin de bulunacağını hesaba katmamıştı. Ona göre altın, gümüş, bakır, demir, kurşun ve kalay aynı türden madenlerdi ve aralarındaki fark sadece sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlılığa dayanan niteliklerden kaynaklanıyordu. O halde kimyasal işlem sonucu bu nitelikleri değiştirerek bir madeni diğerine dönüştürmek mümkündü (*el-İlmü'l-mükteseb*, s. 7-8). Bu madenler arasında altının her zaman değerli bir madde olarak kabul edilmesinin sebebi, diğerlerine göre nitelik açısından daha mutedil olmasıydı ve öteki madenleri altına çevirmek için uygulanacak yöntem, onları ateşte eritip gerektiği kadar iksir ilâve etmek suretiyle normal kıvama gelmelerini sağlamaktan ibaretti (*a.e.*, s. 9). İksirin eritilen madene olan etkisini ise ilâcın hastaya yaptığı etki ile mukayese eder ve bunun olumlu sonuçlarının istisnâî durumlar bir yana kesin olduğunu söyler (*a.e.*, s. 18-19).

Ebü'l-Kâsım çalışmalarında Câbir b. Hayyân ve Ebü Bekir er-Râzî gibi ünlü-

lerin eserlerinden faydalanmış, ancak maddenin kimyasal özelliklerini araştırmayı gaye edinen Râzî'den çok Câbir'in öğretilerine sadık kalarak fizikî niteliklerle ilgilenmeyi ve bunları sembollerle açıklamayı tercih etmiştir. Bu bakımdan eserleri büyük ölçüde Câbir kimyasının bir özeti sayılabilir. Bununla birlikte onun çalışmaları hiçbir zaman Câbir'in fikirlerinin yalın bir tekrarı olmamış, daima kendi deney ve gözlemlerini yansıtmıştır. Ayrıca simyaya ait eserlerin kaleme alınıp tarzlarını ve bunlarda geçen bazı sembolik terimlerin ne anlama geldiğini de izah eder. Böylece simya alanındaki eserlerin kolay anlaşılmasına yardımcı olmak ister; fakat son tahlilde sembollerin metafizik birer anlamı bulunduğuna dikkat çekerek bu konuda daha ileri gidilmemesini tavsiye eder. Ebü'l-Kâsım, İslâm dünyasında simya alanındaki çalışmaların durakladığı bir dönemde yazdığı eserlerle bu geleneği devam ettirmesi bakımından önemli bir şahsiyettir.

Eserleri. 1. *el-İlmü'l-mükteseb fi zirâ'ati'z-zeheb*. Elli sayfadan oluşan ve eski kimya geleneğini yansıtan kitap muhteva bakımından iki kısma ayrılabilir. Birinci kısım iksir teorisiyle altın, gümüş, bakır, demir, kalay ve kurşunun transmutasyonunu konu almaktadır. İkinci kısımda ise çeşitli milletlerden filozof, bilgin ve şairlerin simya ile ilgili sözlerine ve şiirlerine yer verilmiştir. Holmyard'a göre eserin teorik yönü çok güçlü olup sağlam bir mantık dokusuyla işlenmiştir; fakat pratik yönü eksik ve çok defa yetersiz kalmaktadır. Holmyard tarafından İngilizce tercümesiyle birlikte yayımlanan (Paris 1923) kitabın en tanınmış şerhi Aydemir el-Cildeki'nin (ö. 762/1360-61) *Nihâyetü't-taleb* adlı eseridir ve Bombay'da yayımlanmıştır (1307). 2. *Uyûnü'l-ḥakā'ik ve izâhu't-tarâ'ik*. Eserin British Museum'daki (nr. 1337/2) nüshasının mukaddimesinde Memlûk Sultanı Baybars'ın oğlu Berke Han'ın ve veziri Bahâeddin'in adları geçmektedir. Otuz bölümden oluşan eser klasik bir simya kitabıdır. Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan nüshasının (Halet Efendi, nr. 201) 1202'de (1787-88) Öküzliman'ında Muhammed Said Efendi'nin sahilhânesinde istinsah edilmiş olması, XVIII. yüzyılın sonlarında Osmanlılar'da simyaya olan ilginin devam ettiğini göstermektedir. 3. *el-Kenzü'l-efḥâr ve's-sır-*